

Conferință publică susținută miercuri, 21.02.2007, de la ora 15⁰⁰, în Sala Festivă a Casei "Adam Müller Guttenbrunn" (din Str. Gheorghe Lazăr nr. 10, Timișoara), în cadrul Universității Populare a Forumului Democrat al Germanilor din Timișoara. Manifestarea, de circa 50 de minute, s-a desfășurat în limba română iar accesul publicului a fost liber.

Bună ziua. Mă numesc **Sorin FORTIU**, [foto 1] sunt jurnalist și azi am să vă vorbesc

DESPRE PRIMA ATESTARE A DENUMIRII

BANATVS TIMISVARIENSIS (în 1685)

Dar înainte de toate aș dori să mulțumesc gazdelor noastre din această după-amiază; doamnele Alexandrina PAUL, cea împreună cu care s-a organizat această manifestare și Dagmar ȘICLOVAN, cea care mă va ajuta cu suportul tehnic pentru proiecția în bune condiții cele 65 de poze pe care le-am pregătit.

Mulțumiri se mai cuvin și celor prezenți aici pentru interesul arătat acestui subiect. Prin aceasta ați dovedit respect și dragoste pentru Banat, acest teritoriu mărginit la nord de râul Mureș, la vest de râul Tisa, la sud de fluviul Dunărea și la est de munții Carpați. Vă mulțumesc tuturor!

În urmă cu 4 ani, în ianuarie-februarie 2003, bolnav fiind, zăceam închis în casă. Cu această ocazie am citit câteva cărți, bineînțeles că de istorie [2], marea mea pasiune dintotdeauna, pentru a-mi alunga plictisul. Printre acestea s-a aflat și cartea preotului Vasile V. MUNTEANU, "*Contribuții la Istoria Banatului*", apărută în 1990 la editura Mitropoliei Banatului. M-am oprit îndelung la p. 17, unde se vorbește despre **Etimologia denumirii "Banat"**. Multe dintre cărțile și articolele citate de Munteanu îmi erau chiar la îndemână în biblioteca personală. Foarte repede am ajuns la concluzia că în istoriografia bănățeană [3] s-a încetățenit opinia că denumirea de *Banat de Timișoara*, din care, prin contracție, a rezultat ulterior numele de *Banat*, a apărut doar în 1698-'99 fiind legată direct de actele tratatului de la Karlowitz iar Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI ar fi nașul ei. Această opinie poate fi urmărită ca un fir roșu, încă din zorii istoriografiei bănățene și până azi: PESTY Frigyes (1868) - SZENTKLÁRAY Jenő (1879) - Patriciu DRĂGĂLINA (1900) - I. D. SUCIU (1981) - Ioan HAȚEGAN (1997, 2003).

O scurtă menționare cronologică este necesară. Vreme de aproape 3 secole (1233-1524) a existat un Banat de Severin. Pentru 132 de ani (1526-1658) a existat un Banat de Lugoj-Caransebeș. Pentru 5 ani (1551-'56) habsburgii au ocupat Banatul de Lugoj-Caransebeș. Peste 130 de ani (1688), trupele imperiale se reîntorc în zonă. Dacă putem stabili relativ ușor o legătură între Banatul de Severin și cel de Lugoj-Caransebeș, care apare pe rămășițele primului, este mult mai greu de făcut o legătură între Banatul de Lugoj-Caransebeș și un Banat de Timișoara (sau Timișan) care este o denumire fără nici o consistență faptică pentru că, și după 1718, regiunea a fost condusă doar de guvernatori și nu de bani. Ori, un *banat* este chiar *regiunea condusă de un ban*. Am închis paranteza.

La Karlowitz [4], azi, Sremski Karlovci în Serbia, s-au negociat, între 13 noiembrie 1698 și 26 ianuarie 1699, condițiile unei păci care urma să încheie un război lung de 15 ani. Acest conflict,

declanșat în 1683 odată cu asediul Vienei, este cunoscut în istoriografie drept Marele Război contra Otomanilor ori Războiul Ligii Sfinte. Karlowitz [5] este faimos și în diplomație pentru că, pentru a se evita incidentele diplomatice și a se menaja orgoliile, toți ambasadorii celor 5 puteri implicate - habsburgii, otomanii, venețienii, polonezii și rușii- intrau în încăperea unde aveau loc tratativele concomitent, pe 5 uși diferite și se așezau în același timp la o masă rotundă. În proiectul propus de habsburgii pentru aceste tratative se regăsește propoziția "... *Post Begha fluuius Temesiensem Banatum (Banatul Timișan) ab Hungaria separet ...*". În arhiva de stat venețiană, acest document, tradus în limba italiană, conține sintagma "*Banato di Temesvar*" / Banatul de Timișoara. Dar pentru că otomanii probabil nu au înțeles la ce regiune se referă acest Banat Timișan ori Timișorean, în actele finale ale tratatului se vorbește doar despre "*Provincia ... Temisvarensi*" și despre "*Temisvariensibus Territorüs*".

Multă vreme [6] am crezut și eu că Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI este nașul Banatului. Marsigli este un bolognez născut în 1658 și decedat în 1730. Familia Marsigli sau Marsili făcea parte din patriciatul conducător al orașului italian Bologna. Luigi Ferdinando a fost un autodidact cu realizări notabile ca și cartograf, geograf, naturalist, astronom, diplomat etc. Apropos, în curând la Timișoara urmează să fie publicată cartea timișoreanului KISS András, "*Păsările contelui Marsigli*". Cariera științifică a lui Marsigli s-a întrepătruns cu cea militară [7] pentru că el a fost un soldat voluntar în armata habsburgică începând chiar din 1683. În 1704, la sfârșitul carierei sale militare, el ajunsese chiar general. În urma tratatului de la Karlowitz, Marsigli devine responsabilul imperial în comisia mixtă de trasare a noului hotar dintre cele două imperii, din Croația și până în Banat. Această activitate a durat 2 ani iar Marsigli a avut ocazia să reviziteze Banatul unde se află între septembrie 1700 și martie 1701. Iernezează în tabăra de la confluența râului Bistra cu Timișul și chiar descoperă cu această ocazie anticul oraș roman Tibiscum.

Dorind să aflu mai multe [8] despre acest personaj fascinant, în primăvara anului 2004, am comandat prin Internet cartea britanicului John STOYE, "*Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier & Virtuoso*", apărută la Yale University Press în 1994. Am primit cartea pe 5 iunie 2004 și am citit-o pe nerăsuflăte de două ori la rând pentru că este o carte fascinantă, excelent de bine și de clar scrisă pentru o lucrare de istorie. Din ea am aflat că Marsigli a folosit deja încă din 1693 denumirea de *BANATVS TIMISVAR* pe două hărți ale sale dar și denumirea de *Dacia Ripense* pe una din hărțile din 1689, pe cea de *Vlasca* pe alte hărți ale sale din 1689 și 1690 ori *Dominio di Temisuar* în 1699 pentru regiunea Banatului. [9] În fapt, în fondul Marsigli de la Biblioteca "*Universitaria*" din Bologna, Italia se află depozitate nu mai puțin de 8 hărți care conțin denumirea de *Banatos*, câteodată împreună cu menționarea *Temisvariensis*, și aparțin perioadei 1693-'99. Doar o singură hartă are inscripționat pe ea și anul (1693) când a fost realizată. Aceste hărți îl au drept autor pe Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI sau au aparținut acestuia. Alte

3 hărți, dintre care 2 sunt datate 1697, se află în Germania. Acestea din urmă nu au aparținut lui Marsigli.

În cartea lui Stoye, la paginile 69 și 320 / nota 21, [10] se amintește și despre o hartă a lui Giovanni Morandi VISCONTI inscripționată "27 martie 1689" și care arată Nordul Serbiei. Stoye menționează că ea se află în posesia Generallandesarchiv din Karlsruhe. Interesat fiind de cum ar putea fi denumită regiunea adiacentă nordului Serbiei, recte Banatul, pe această hartă, am folosit poșta electronică [11] și am contactat pe 16 iunie 2004 Generallandesarchiv cerând informații.

O săptămână mai târziu, pe 23 iunie, chiar directorul Generallandesarchiv, Profesor Doctor Volker RÖDEL, mi-a răspuns tot prin e-mail. Pe harta lui Visconti regiunea Banatului nu apărea dar, printre altele, directorul RÖDEL a menționat existența [12] la Generallandesarchiv a unei hărți datate "circa 1687" și pe care apare trecut "*Banatus Timisoariensis pars*" / Părțile Banatului de Timișoara. Imediat mi-am dat seama de importanța acestei hărți și l-am contactat din nou pe directorul RÖDEL. După încă un schimb de e-mailuri, acesta mi-a trimis harta scanată pe 14 iulie 2004. După cum aveam să constat ulterior, gestul lui a fost chiar neobișnuit pentru că există o taxă care trebuie plătită pentru a primi copii asupra hărților aflate în custodia General-landesarchiv. Am considerat important să văd dacă se poate confirma folosirea denumiri *Banat* cu aproape 15 ani mai devreme decât s-a știut până acum și într-un cu totul alt context istoric decât s-a crezut până acum. [13] De aceea, am și fost la Karlsruhe în Octombrie 2004 și am avut ocazia să țin în mână originalul acestei hărți atât de importante, nu doar s-o admir dar să o și studiez timp de câteva ore. Și tot de aceea, m-am aplecat cu studiul meu asupra acestei hărți care ridică probleme majore fiind nesemnată și nedatată direct. [14] Iar prima problemă este chiar

DENUMIREA

În 1933, Dr. GLASER Lajos menționează că această hartă este "*Sine Titulus*" (fără titlu) și o denumește "*Tiszántúl térképe majdnem Temesvárig és Debrecenig. — Karte *Transtibisciens*." / harta (regiunii de) dincolo de Tisza, aproape până la Timișoara și Debrecen precum și "*Nagyvárad környékének térképe. — Karte der *Umgebung von Nagyvárad*." / harta împrejurimilor orașului Oradea. Sunt două denumiri pentru că, de fapt, harta este formată din două hărți distincte, de dimensiuni diferite, și realizate la scări diferite. [15]**

Alfons SCHÄFER (în 1971) și KISARI BALLA György (în 2000) preiau necritic apoi aceste denumiri în lucrările lor referitoare la hărțile existente la Generallandesarchiv din Karlsruhe. O explicație se impune; scopul cărților scrise de GLASER Lajos (în 1933), Alfons SCHÄFER (în 1971) și KISARI BALLA György (în 2000) este acela de-a prezenta schematic doar hărțile care au legătură directă cu Ungaria istorică [16] (Glaser și Kisari) ori, în cazul lui Schäfer, să realizeze un index al întregului fond arhivistic existent la Generallandesarchiv în cadrul căruia să și descrie sumar fiecare

hartă. Și fiind vorba de câteva sute de hărți, nici unul dintre autori nu se ocupă în detaliu de o hartă anume ci rămân la un nivel generalist de abordare și la o formă standardizată de prezentare. Deci, nu-i de mirarea că aceste cărți conțin omisiuni, contradicții și greșeli. [17] Dar să revin la numele hărții.

Este inexplicabil de ce harta a fost denumită "*Transtibisciens*" / *dincolo de Timiș* când cel mai sudic râu de pe hartă este Mureșul.

Pentru cercetătorii români, **Tibiscus** este denumirea în limba latină a râului **Timiș** / Temes (în limba maghiară). Dar pentru o parte din cercetătorii maghiari, [18] iar lista lor este extrem de lungă și are reprezentanți de-a lungul ultimelor 4 secole, **Tibiscus**, de unde provine și (*Trans*)*tibisciens*, este denumirea în limba latină a râului **Tisza**. Și aceasta pentru că această confuzie Tibiscus ≡ Tisza s-a propagat în cultura maghiară pe filiera cartografilor italieni și germani și ea provine din chiar interpretarea informațiilor din lucrarea lui Claudius Ptolemaeus Pelusiensis, "*Geographike Syntaxis*".

[19]

În partea dreaptă a primei hărții se găsește râul Tisa. Numele nu este inscripționat pe hartă dar râul este definit clar de localitățile aflate pe malul său: *Segedin* / Szeged; *Songrad* / Csongrád, HU; *Zolnok* / Szolnok, HU precum și de faptul că Tisa desparte *VNGARIÆ SVPERIORIS PARS* / Părțile Ungariei Superioare de *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ* / adică, de Partium.

De aceea, chiar dacă încă din 1933 s-a folosit constant denumirea de *Transtibisciens* pentru această hartă, cred că ea este neadecvată fiind generatoare de mari confuzii. Mult mai potrivită este denumirea de *Carta Trans-Tisiensis* / *harta (regiunii) dincolo de Tisa*. Aceast nume este în concordanță și cu denumirea hărții în limba maghiară (*Tiszántúl*). [20]

Trebuie menționat totuși că și denumirea *Trans-Tisiensis* are dezavantajul că nu acoperă întreaga realitate geografică deoarece pe această hartă nu apar regiunile corespunzătoare porțiunilor de la izvoarele râului Tisa și până la localitatea Tiszafüred din Ungaria precum și cea de la Szeged până la vărsarea râului în Dunăre, în dreptul localității Slankamen, din Serbia.

Nu putem să denumim harta simplu **Partium** pentru că harta nu acoperă întreaga regiune cunoscută sub acest nume la sfârșitul secolului XVII. [21]

Cum a ajuns această hartă tocmai în Germania, la Karlsruhe?

Azi, la Generallandesarchiv există un fond arhivistic impresionant reprezentat de hărți și planuri desenate manual referitoare la istoria războaielor europene din secolele XVI-XIX. "*În unele cazuri este vorba despre cea mai veche și exactă cartografiere a acelor localități și regiuni*" (Alfons SCHÄFER) făcută de către experții imperiali în timpul Marelui Război contra Otomanilor purtat între 1683 și 1699. Această colecție a fost constituită pe scheletul moștenirii lăsate de conții Baden-Baden și Baden-Durlach.

Este cunoscut faptul că doi membrii ai Casei de Baden-Baden, conții Hermann și Ludwig Wilhelm I, au deținut ranguri militare la vârf în timpul acestui război. [22] Între 1682 și 1689, Hermann von Baden a fost Generalfeldmarschall și președinte al Consiliului de Război Imperial, fiind coordonatorul direct al războiului împotriva otomanilor. Pe 5 decembrie 1687, împăratul Leopold I îl numește pe contele Hermann comisar imperial principal la Reichstag-ul din Regensburg, Bayern fără a-l retrage formal din funcția de președinte al Consiliului de Război. El va muri pe 2 noiembrie 1691 și toate hărțile sale -alături de alte peste 100 de trofee turcești- vor fi moștenite de nepotul său, Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden, pentru că Hermann a murit fără să fi fost căsătorit vreodată și fără a avea moștenitori direcți. [23] Markgraful Ludwig Wilhelm I a deținut, între 1689 și 1692, comanda supremă pe teatrul de război cu otomanii și lui "*se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689-'92*" (Alfons SCHÄFER) referitoare la bătăliile sale din Serbia și Transilvania. Cariera militară a lui Ludwig Wilhelm I, Markgraf von Baden-Baden sau "*regele roșu*", după cum îl porecliseră otomanii deoarece era întotdeauna îmbrăcat într-o tunică roșie extrem de vizibilă pe câmpul de luptă, este impresionantă și îl înscrie [24] în galeria marilor comandanți de oști ai secolului XVII. Decide a doua bătălie de la Mohács (Nagyharsány, 9-12 august 1687), câștigă bătălia de la Slankamen (19 august 1691) iar apoi, preia comanda frontului german în 1693 într-o situație foarte grea pentru imperiali, luptă în Războiul de Secesiune Spaniol (1701-'14) unde cucerește cetatea Landau (în septembrie 1702) și câștigă bătălia de la Schellenberg (2 iulie 1704). În 1696, Ludwig Wilhelm I a candidat la coroana Poloniei dar nu întrunește numărul necesar de voturi pentru a fi ales. [25]

Dar și o altă linie a Casei de Baden, cea de Baden-Durlach, a contribuit la realizarea colecției de hărți de la Generallandesarchiv pentru că doi reprezentanți ai liniei Durlach -conții Friedrich VII "Magnus" și Karl Gustav- au fost implicați direct în Marele Război contra Otomanilor.

Fondul arhivistic care se află azi la Generallandesarchiv din Karlsruhe reprezintă un material cartografic deosebit de valoros, dar, din păcate, este încă necunoscut de istoriografia română chiar dacă peste 400 de hărți se referă direct la spațiul central și SE european din care face parte și România. [26]

CONȚINUT & DESCRIERE

Harta *Trans-Tisiensis* a fost descrisă pentru prima dată de Dr. GLASER Lajos în 1933, apoi în 1971 de Alfons SCHÄFER, când acesta a alcătuit inventarul de la Generallandesarchiv, iar în 2000 de KISARI BALLA György, unicul care și publică o reproducere alb-negru a ei în cartea sa referitoare la hărțile central și SE europene aflate la Karlsruhe.

Harta se găsește în Colecția de Hărți din Fideicomisul Marelui Duce, volumul VI, Hărți ale Ungariei și Transilvaniei. [27]

Ea are dimensiunea de 265 mm (lățime) X 400 mm (lungime) și este formată din două părți, de fapt, hărți distincte:

1. partea superioară (prima hartă), care are dimensiunea de 235 X 215 (mm), este realizată la *Scala Di hore 15* (adică, scara 1 : 1.000.000), și este axată pe *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ* și definește regiunea dintre *VNGARIÆ SVPERIORIS PARS*, *TRANSILVANIÆ PARS* și *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS*. [28]

2. partea inferioară (a doua hartă), care are dimensiunea de 205 X 140 (mm), este mult mai detaliată fiind executată la *Scala Di hore 5* (adică, scara 1 : 260000), și este centrată pe *Citta Di Waradino* / Oradea cu identificarea clară a componentelor sale: *Citta* / orașul, *Cittadella* / citadela, *Borgo* / burgul, târgul. Cetatea este înconjurată de apele râului *sebeskeres* / Crișul Repede și ale râului *kiskeres* / Crișul Mic cu care *sebeskeres* / Crișul Repede se unește chiar înainte de-a intra în oraș.

[29]

Este vorba de o hartă fără titlu și autor, nedată direct. Desenul color este realizat în peniță pe hârtie. Sunt indicate râurile și principalele localități pe malul acestora iar munții în relief sunt realizați în maniera mușuroaielor de cârțiță.

Cele două hărți sunt executate diferit față de hărțile moderne -unde, prin convenție, în partea stângă este vestul iar în partea de sus se află nordul- fiind cu "susul în jos" (nordul este în josul hărților) și orientate de la "stânga la dreapta" (astfel încât estul este la stânga). Este destul de ciudat până de obișnuiești cu această manieră de prezentare în oglindă și cu susul în jos. [30] De mare ajutor pentru orientare este *roza vânturilor* de pe prima hartă care are punctele cardinale definite prin abrevieri în limba italiană:

M → Mezzodi = Sud

T → Tramuntana = Nord

P → Ponente = Vest

O → Oriente = Est

În dreapta rozei vânturilor se găsește scris cu roșu cu cifre romane *VI*, iar apoi cu cifre arabe *10*. Aceste două cifre nu fac parte din originalul hărții și au fost adăugate ulterior. Ele reprezintă numerotarea corespunzătoare fideicomisului Marelui Duce: volumul VI, harta nr. 10. [31]

Pe a doua hartă, în dreapta-sus, se găsește o **ștampilă** care are în interior ceea ce pare a fi blazonul casei de Baden-Baden.

Pe cele două hărți sunt trecute în principal cetățile și locurile fortificate care se află de-a lungul râurilor. Acestea ar putea reprezenta locurile unde cursurile de apă se pot traversa printr-un vad ori folosind podurile existente. [32]

În partea de sus a primei hărții se găsește *maros f.* / râul Mureș. Acest râu desparte *DOMINIVM PARTIVM REGNI VNGARIÆ* de *BANATVS TIMISVARIENSIS PARS* iar localitățile aflate pe malurile sale sunt destul de clar inscripționate: *Lippa* / Lipova; *arath* / Arad; *Chanad* / Cenad; *Segedin* / Szeged. [33]

Nu am să mă opresc acum în detaliu asupra conținutului acestei hărți din lipsă de timp și nedorind să devin plictisitor. Am făcut-o în studiul meu "Despre prima atestare a denumirii *Banatvs Timisvariensis* (1685)" care a fost publicat în decembrie 2006 în *Analele Banatului*, revista anuală a Muzeului Banatului din Timișoara, serie nouă, Arheologie - Istorie, nr. XIV / volumul II (Istorie Medie, Modernă și Contemporană), la paginile 67-113. Studiul este disponibil și pe Internet iar la sfârșitul conferinței vom afișa pe ecran adresa exactă a paginii pentru cei interesați. [34]

Alfons SCHÄFER afirmă că această harta provine sigur din moștenirea liniei Baden-Baden. Deci, a fost în posesia lui Hermann von Baden-Baden ori a nepotului său, Ludwig Wilhelm I. Dar, în final, nu putem să clarificăm problema ridicată de datarea corectă a hărții *Trans-Tisiensis* fără să știm cu exactitate ce s-a întâmplat în zona cetății Oradea între 1683 și '93, dată la care Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden părăsește și el frontul otoman. [35]

CRONOLOGIE

Marele Război contra Otomanilor din 1683-1699 a avut anumite caracteristici distincte. Campania anuală începea târziu, la sfârșitul lui iunie - început de iulie, și se termina la sfârșitul lunii octombrie - început de noiembrie. În timpul iernii trupele imperiale erau încartiruite dispersat într-un teritoriu vast iar activitățile militare erau reduse la minim datorită drumurilor impracticabile. Campaniile anuale erau caracterizate de complicate și continue manevre militare pe diferite fronturi. [36] Luptele decisive, în care erau implicate importante forțe militare, au fost foarte puține în cei 16 ani de război și nu au fost valorificate convingător de învingători deoarece erau urmate de o "epuizare aproape totală și de acțiuni anemice, incapabile să prelungească efectele unei victorii". [37] Cetățile erau întâi izolate și încercuite și doar ulterior asediate și cucerite. De multe ori singura soluție viabilă a fost înfometarea apărătorilor până la capitulare. Doar în 1687 a apărut un prim corp imperial de experți în fortificații format din 27 de "ingineri"-ofițeri. Pentru a ne da seama de calitatea acestor experți, să menționăm doar că, fără studii și fără nici cea mai mică experiență în acel moment, Luigi Ferdinando MARSIGLI era nominalizat al 18-lea pe această listă. De asemenea, imperialii aveau doar cunoștințe topografice aproximative ale teatrului de război pentru că nu existau hărți detaliate. [38]

În acest context general trebuie să identificăm locul particular al hărții *Trans-Tisiensis*. Este foarte clar că harta este intim legată de operațiunile de război desfășurate de imperiali în zona

cetății Oradea. Pentru că nu există încă o lucrare dedicată exclusiv acestui subiect, am fost nevoit să apelez la o cronologie, ca un instrument minimal de lucru, pentru a vedea ce s-a întâmplat în această zonă în decursul războiului. De asemenea, pentru că harta *Trans-Tisiensis* a fost sigur în posesia unuia din cei doi reprezentanți ai familiei de Baden-Baden, am urmărit și ce au făcut aceștia până în momentul în care au părăsit teatrul de război cu otomanii. Din păcate, nu este timp să prezint în detaliu această cronologie. [39] Am să menționez doar câteva aspecte mai importante ale acesteia:

-încă din septembrie 1685 trupele imperiale intră în comitatul Bihor și vor ierna aici, în Maramureș și părțile Chioarului și în zona Debrecen. Deci, la doar 2 ani după declanșarea Marelui Război contra Otomanilor, armatele habsburgice ating deja zona comitatului Bihor, care la acea vreme era mult mai mare decât actualul județ Bihor din România.

-cetatea Szentjobb, aflată la circa 33 km NNE de Oradea, este cucerită pe 12 februarie 1686. Cu această ocazie trupele imperiale incendiază palanca care apăra Oradea.

-în iarna anului următor, 1686-'87, se repetă din nou același scenariu. Trupele imperiale vor ierna în Maramureșul și părțile Chioarului, Debrecen și în comitatul Bihor.

-pe 13 iulie 1687, Maximilian II Emanuel, elector de Bavaria, comandant suprem al armatei imperiale, scrie în jurnalul său că Oradea este "*cheia Transilvaniei*".

-2000 de curuți (unguri care luptau de partea otomanilor), care ierneau la Tileagd, la circa 22 de km Est de Oradea, sunt atacați și învinși de trupele imperiale.

-în iarna /primăvara lui 1688: imperialii adună la Roșiori, județul Satu Mare, o armată pentru a ataca cetatea Oradea. [40]

-16 iunie 1689: în urma unei acțiuni rapide, trupele imperiale, întărite cu haiduci unguri, pătrund cu forța în orașul Oradea și reușesc să distrugă casele din mahalaua orașului. Nu lipsește mult ca trupele de haiduci să pună chiar stăpânire pe poarta deschisă a cetății.

-Aprilie 1690: imperialii inspectează cu atenție orașul și cetatea Oradea.

-12.10.1691: Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden, comandant suprem al armatei imperiale, declanșează operațiunile militare împotriva cetății Oradea.

-După 37 de zile, datorită frigului și vremii urâte, Ludwig Wilhelm I ridică asediul.

-Iarna 1691-'92: cetatea Oradea este supusă unei blocade de o parte a trupelor imperiale.

-11 mai 1692: reîncepe asediul.

-7 iunie 1692: trupele otomane din cetatea Oradea capitulează după 8 luni de asediu. [41]

DATAREA

Harta *Trans-Tisiensis* nu are înscrisă nici o dată pe ea dar a fost constant datată *circa 1687*. În 1933, Glaser menționează că această datare –adică "cca 1687"- este făcută "*secundum Repertorii*" / după inventar. Deci, a existat un inventar la Generallandesarchiv care a fost folosit de Glaser în 1933 drept sursă de informație. Din păcate, eu nu am avut acces la acest inventar când am fost la Karlsruhe în octombrie 2004 și, în acest moment, nu știu exact cine, când și pe ce bază a datat -chiar și aproximativ- o hartă inițial nedată. [42]

Alfons SCHÄFER descrie astfel metoda lui de datare: "*s-a încercat stabilirea perioadei de apariție în baza conținutului hărții sau, dacă nu existau puncte de referință (cazul hărții *Trans-Tisiensis* - n.m.), cu ajutorul scrierii și a tehnicii de realizare. Data rezultată a fost pusă în paranteze drepte*". Dar, în acest caz, cum poate fi Johann Phillipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți datate *circa 1687* în condițiile în care el a fost mutat în Silezia încă din 1685, după cum menționează Glaser în 1933? În fapt, probabil, și Schäfer a preluat doar informația referitoare la data când harta a fost executată din același inventar ca și Glaser. Iar Kisari a preluat și el informația aceasta de la predecesorii săi. [43]

La Generallandesarchiv din Karlsruhe există alte 5 hărți care sunt focalizate pe regiunea Partium și cetatea Oradea și care au drept proveniență linia Baden-Baden. Dintre acestea, două hărți ne atrag în mod deosebit atenția fiind foarte tehnice. [44] Este vorba de hărți extrem de detaliate ale cetății, ale fortificațiilor cetății -chiar în secțiune-, chiar și a celor de tip palancă precum și ale terenului și râurilor din jurul cetății Oradea. Este clar că acestea au fost folosite la asediul și blocada din 12 octombrie 1691 - 7 iunie 1692. Kisari chiar menționează că prima harta este din timpul blocadei cetății Oradea iar cea de-a doua hartă datează de pe vremea asediului.

Ambele datări ale lui Kisari pentru aceste hărți sunt greșite. În cartușul primei hărții se specifică clar că este din timpul "*blockadei*" cetății Oradea; ceea ce înseamnă noiembrie 1691 - mai 1692 și nu doar 1691. [45] Iar datarea lui Kisari ("1692") pentru cea de-a doua harta este greșită pentru că în 1692 Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden nu a mai fost implicat direct, în nici un fel, în asediul cetății Oradea iar harta nu ar fi avut cum să ajungă în posesia lui. Datarea corectă a acestei hărți ne indică anul 1691 pentru că doar în toamna acestui an Ludwig Wilhelm a fost implicat direct în asediul cetății Oradea și este normal ca o astfel de hartă să-și găsească locul în tolba sa de război. [46]

Existența acestor hărți indică faptul că Ludwig Wilhelm a avut la dispoziție planuri foarte detaliate ale zonei și ale cetății Oradea cu ocazia asediului din toamna anului 1691. De aceea, avem toate motivele să presupunem că harta *Trans-Tisiensis* nu a fost niciodată în posesia lui Ludwig Wilhelm [47] și că această hartă a ajuns la Generallandesarchiv prin intermediul contelui Hermann von Baden-Baden. Dar, la 5 decembrie 1687, Hermann a fost numit de împăratul Leopold I drept comisar imperial principal la Reichstag-ul din Regensburg. Aceasta înseamnă că el a încetat orice

legătură cu frontul otoman spre sfârșitul anului 1687. În acest amănunt se află probabil detaliul pentru care harta *Trans-Tisiensis* a fost datată inițial "*circa 1687*". Iar această datare a fost preluată în lucrările lor și de tripleta Glaser (1933) - Schäfer (1971) - Kisari (2000). Dar, în opinia mea, **această datare** -i.e. *circa 1687*- **nu se susține** din punct de vedere al logicii istorice. [48]

Dacă vom analiza cu atenție ritmul și amplitudinea operațiunilor militare imperiale în zona cetății Oradea vom constata că acestea au fost aproape continui în perioada 1685-'87 desfășurându-se în: toamna '85, iarna '85-'86 / primăvara '86, toamna '86 și toamna '87. Acest lucru nici nu-i de mirare pentru că zona și cetatea Oradea reprezentau chiar "*cheia Transilvaniei*" pentru imperiali. Dar a existat și un apogeu al acestor operații: toamna '85 - iarna '85-'86 - primăvara '86. Este normal ca aceste operații să fi fost bine pregătite pentru că se desfășurau într-o zonă necunoscută dominată de cetăți având garnizoane otomane importante. [49] De aceea, personal, cred că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685, chiar cu ocazia primului contact al armatelor imperiale cu zona cetății Oradea. Ea a fost trimisă Consiliului de Război pentru a familiariza forul de coordonare al efortului îndreptat împotriva otomanilor cu acest nou teatru de război pentru viitoarele operații din zonă. Iar aceste operații vor debuta chiar primăvara anului următor. Astfel, harta a ajuns în posesia lui Hermann von Baden-Baden care, la acea dată, era chiar *Hofkriegsratspräsidenten*ul acestui consiliu. Există și argumente indirecte care susțin această ipoteză:

1. harta nu respectă strict proporțiile existente în teren. De exemplu, localitatea Gyula pare a fi localizată foarte aproape de poalele munților.

2. localități foarte importante -ca Debrecen- lipsesc de pe hartă și în aceeași situație sunt și localități mai mici despre care știm sigur că existau la acea dată chiar în zonă adiacentă cetății Oradea.

3. harta *Trans-Tisiensis* este totuși o hartă generalistă pentru că prezintă o regiune întinsă. Nici măcar harta secundă nu este o hartă specializată și dedicată unor operațiuni militare specifice de genul asediu ori blocadă. Și această hartă, chiar dacă este realizată la o scară mai mare, [50] rămâne tot o hartă generalistă. Dar și o altă hartă generalistă a comitatului Bihor (Kisari, 31), care provinde tot pe linia Baden-Baden, se află de asemenea la Generallandesarchiv. Deci, Ludwig Wilhelm a avut la dispoziție nu doar hărți specifice ci și o hartă generalistă în perioada când a fost direct implicat în asediul cetății Oradea în toamna anului 1691. Această hartă este datată "*circa 1685*" de către Kisari. În opinia mea și această datare este greșită. Pentru că în cartușul ei se menționează că vorba de un proiect de cum ar putea fi pusă sub blocadă cetatea Oradea, eu consider că această hartă a fost executată mai degrabă în aprilie 1690, atunci când conducători superiori ai armatelor imperiale inspectează cu atenție orașul și cetatea Oradea sau chiar în toamna anului 1691 atunci când Ludwig Wilhelm a hotărât suspendarea asediului și trecerea la o blocadă strictă. [51]

4. pe hartă *Trans-Tisiensis* există chiar mici greșeli de localizare de genul localității *Belignes* pe râul *fequettekerek*.

5. doar în cadrul acestei ipoteze putem reconstitui logic drumul hărții până la Generallandesarchiv din Karlsruhe pe filiera: autor - Consiliu de Război - Hermann von Baden-Baden - Germania - (prin moștenire) Ludwig Wilhelm I von Baden-Baden - Generallandesarchiv.

6. Alfons SCHÄFER menționează că "*Markgrafului Ludwig Wilhelm i se datorează, în principal, hărțile și planurile din perioada 1689-'92*" care au fost realizate, în general, de Tobias von HAßLINGEN, Giovanni Morando VISCONTI precum și de F. C. von BEAULAINCOURT, baron de Golnee. Or, chiar și o analiză grafică rapidă arată că aceștia nu sunt autorii hărții *Trans-Tisiensis*.

Toate acestea -la care se adaugă chiar folosirea denumirii "*Banatus Timisvariensis pars*"- denotă o oarecare necunoaștere a acestei zone. Și aceasta se poate explica logic doar printr-un prim contact cu niște noi realități geografice. De aceea, cred că există destule argumente pentru ca să considerăm că harta *Trans-Tisiensis* a fost executată în toamna anului 1685. [52]

AUTORUL

În 1933, Dr. GLASER Lajos nu oferea nici un indiciu asupra autorului hărții *Trans-Tisiensis* menționând că este "*Sine Titulus & Nomen auctoris*" / fără titlu și autor. [53] În 1971, Alfons SCHÄFER presupune (sau afirmă ?) că ar putea fi vorba de Johann Phillip von HANNENSTEIN. Nu putem fi siguri de intenția lui Schäfer pentru că acesta a făcut o greșală când vorbește despre autorul hărții atunci când nu închide, în niciun fel, paranteza dreaptă după "*Hammenstein*". Astfel, el ne obligă să ne întrebăm dacă aici lipsește (sau nu) un semn de întrebare; dacă el, Schäfer, este sigur (sau nu) că autorul hărții este "*J. Ph. v. Hammenstein*". [54] În 2000, Kisari, îl indică deja sigur ca autor pe Johann Philipp von HANNENSTEIN. Este extrem de interesantă această evoluție în condițiile în care niciunul dintre acești autori nu oferă și argumentele necesare pentru opțiunea lor. [55]

Dar cine este Johann Philipp von HANNENSTEIN? Un inginer de război cezaro-crăiesc / *császári hadimérnök* despre care încă nu știm foarte multe lucruri. Nici măcar numele corect nu este foarte sigur pentru că el și-a semnat majoritatea lucrărilor ca *HANNENSTEIN* dar a folosit și *HANSTEIN*. Glaser, Schäfer și Kisari folosesc exclusiv forma *HANNENSTEIN* în cărțile lor. [56]

Puținele informații indirecte despre el acoperă doar scurta perioadă a anilor 1682-'85. Prima mențiune cunoscută a sa în slujba imperială datează din 1682 când este implicat în întărirea cetății Bratislava din Slovacia. Din 1683 datează harta pe care a făcut-o celei mai mari insule dunărene - de fapt, este vorba de cea mai mare insulă a unui râu sau fluviu din Europa- *Csallóköz*, numită *Große Schütt* Insel în limba germană și *Velky Žitný ostrov* în slovacă. [57] Această hartă este împodobită și cu un cartuș în interiorul căruia se găsește inscripționat "*Johann Phillip v:(on) Hanstein Haubman & Ingenier / A(nno) 1683*". Cartușul este decorat cu blazonul casei de Baden-Baden fapt care mă îndreptățește să afirm că Hammenstein se afla în cercul de protejați ai

reprezentanților acestei familii în armata imperială: Hermann von Baden-Baden și nepotul său Ludovic Wilhelm I. Această presupunere [58] este întărită indirect și de faptul că pe o altă lucrare a lui Hannenstein -"Buda și Pest văzute dinspre apus"- cineva a făcut următoarea notație în secolul XIX: "Ofen / im Jahr 1684 unter der Herrschaft der Türken" iar sub poză este scris: "Aufgenommen vom K.(aiserlich) Ingenieur von Hannenstein für den Markgrafen / LUDWIG VON BADEN / ...".

În 1684, Hannenstein, căpitan fiind, este numit locotenent- major, maistru al Cartierului General. Din 1684 datează harta cetății Vác, din Ungaria și a împrejurimilor sale. Între 1684 și 1685 el desenează de mai multe ori cetatea Buda și împrejurimile sale. Glaser specifică că von Hannenstein este transferat în Silezia în 1685 și după acest transfer urma lui se pierde. [59]

Cum poate fi Johann Phillipp von HANNENSTEIN autorul unei hărți datate "circa 1687" (i.e. *Carta Trans-Tisiensis*), dacă el părăsise deja de doi ani frontul otoman, rămâne un mister pentru mine. De aceea, pentru că nu știm care au fost argumentele lui Alfons SCHÄFER pentru a-l indica pe Johann Phillipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărți, am fost nevoit să apelez la o expertiză grafică pentru a vedea dacă această afirmație / ipoteză a lui Schäfer se confirmă sau nu.

EXPERTIZA GRAFICĂ

Pentru a duce la bun sfârșit acest studiu am folosit drept reper singurele hărți care îl au drept autor cert pe Johann Phillipp von HANNENSTEIN: [60]

-harta insulei Csallóköz / Schütt-Insel și

-harta cetății Buda / Ofen care este semnată "*Johann Philipp von Hannenstein, Hauptmann*".

Expertiza grafică a ridicat probleme aproape insurmontabile pentru că, din păcate, hărțile reper au existat doar într-o copie după cele reproduse, în foarte bune condiții grafice, de KISARI BALLA György în cartea sa din 2000. [61] De asemenea, au ridicat probleme și fondul totuși relativ limitat de litere / cuvinte de pe hărți, faptul că aceste cuvinte sunt aproape exclusiv nume proprii scrise aleator și nu continuu, modalitățile particulare de scriere cu pana în secolul XVII, scrisul foarte îngrijit folosit obligatoriu pe hărți, etc.

Am folosit **metoda signalitică** de comparare, care, "*bine aplicată, ... dă bune rezultate*". În fapt, s-a luat fiecare literă și s-a comparat grafic cu toate literele de același fel existente pe harta omoloagă. Nu voi prezenta aici, în cadrul conferinței, toate detaliile tehnice și toate rezultatele obținute pentru că nu vreau să plictisesc iar limbajul este atât de specializat încât devine de neînțeles pentru neinițiați. Toate aceste detalii tehnice sunt oferite în studiul meu "*Despre prima atestare a denumirii Banatvs Timisvariensis (1685)*", publicat în *Analele Banatului*, nr. XIV / volumul II, la paginile 88-95. Am să menționez doar câteva **observații generale**:

- pe harta **Trans-Tisiensis** există doar două cifre: **1** și **5**.

Datorită faptului că **1** este scris extrem de mic pe harta **Csallóköz**, se poate analiza grafic doar cifra **5**. [62] Aceasta este extrem de vizibilă fiind folosită chiar la definirea scărilor celor două hărți care compun harta **Trans-Tisiensis**. Cifra **5** este construită grafic cu totul particular -în loc să fie o linie orizontală, bara de sus este aproape un semicerc perfect- și este identică pe ambele hărți fiind identică și cu felul în care este scrisă pe o altă hartă -cea denumită "*Buda / Ofen*"- semnată Johann Philipp von HANNENSTEIN. Probabil că și din această cauză Alfons SCHÄFER a presupus că Johann Philipp von HANNENSTEIN ar putea fi autorul hărții **Trans-Tisiensis**. Mai apoi KISARI BALLA György a preluat neglijent și necritic această presupunere, pe care a transformat-o în certitudine, indicându-l, fără nici un dubiu, pe Johann Philipp von HANNENSTEIN drept autor al acestei hărți.

Dar "*o singură caracteristică, chiar și individuală, nu poate, prin ea însăși, să fie unica bază a identificării (Ordway HILTON)*" afirmă o axiomă a expertizei grafice. [63]

Concluzie statistică: numărul literelor care nu seamănă una cu cealaltă este de 3 ori mai mare decât numărul literelor care seamănă.

Din coroborarea tuturor aspectelor, opinez că **Johann Philipp von HANNENSTEIN nu este autorul hărții Trans-Tisiensis**. Această concluzie a fost susținută și de un expert profesionist pe care l-am consultat. [64]

CONCLUZII

Unsprezece hărți militare certifică folosirea denumirii de Banat de Timișoara înainte de 1699. Această denumire a fost folosită pentru prima dată în toamna anului 1685 fiind înscrisă pe *Carta Trans-Tisiensis* care se află depozitată la Generallandesarchiv din Karlsruhe, Germania. Această hartă a fost în posesia Casei de Baden-Baden și a fost folosită în timpul Marelui Război contra Otomanilor din 1683-1699. Sunt ferm convins că extensive și migăloase cercetări viitoare pot clarifica chiar și ultimul mister al acestei hărți prin identificarea autorului ei, cel care este probabil adevăratul naș al denumirii Banatului. [65] → **această poză rămâne pe ecran**

Sper ca această descoperire, care deschide noi filoane de cercetare, să nu rămână singulară. Acum știm exact unde trebuie să căutăm, ce trebuie să căutăm și dacă vor exista fonduri pentru cercetare sunt convins că noi și plăcute surprize așteaptă să fie descoperite. Iar acestea ne vor conduce spre o mai bună înțelegere a condițiilor în care a apărut denumirea Banatului.

Vă mulțumesc mult pentru atenție și răbdare. Dacă sunt întrebări din partea auditoriului, în măsura în care pot să răspund, vă stau la dispoziție. Vă rog.